

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Лісниченко Д. В.

У статті досліджено теоретичні та практичні проблеми досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які постраждали внаслідок воєнних злочинів в Україні. Обґрунтовано, що вказана категорія потерпілих потребує підвищених процесуальних гарантій, зумовлених їх віком, психо-емоційною вразливістю, наслідками травматизації та необхідністю недопущення вторинної віктимізації.

Визначено, що сучасна модель розслідування таких кримінальних правопорушень має ґрунтуватися на поєднанні потерпіло-орієнтованого підходу та стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Проаналізовано міжнародно-правові засади захисту дітей під час збройного конфлікту, положення національного кримінального і кримінального процесуального законодавства, а також відомчі акти, спрямовані на впровадження міждисциплінарних механізмів підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів.

Особливу увагу приділено змісту ст. 438 КК України в частині криміналізації незаконного переміщення або депортації дитини, невиправданої затримки її репатріації, а також вербування чи використання дитини для участі у збройному конфлікті. Доведено, що ефективність розслідування залежить від своєчасної фіксації показань, використання відеозапису, дистанційних форм участі, мінімізації кількості слідчих дій за участю дитини, залучення психолога, законного представника та належної міжвідомчої координації.

Наголошено, що доказування у таких провадженнях повинно враховувати не лише кримінально-процесуальні вимоги, а й міжнародні стандарти захисту прав дитини, включаючи забезпечення її безпеки, приватності, права бути вислуханою та права на відновлення. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення слідчої і прокурорської практики, спрямовані на підвищення ефективності документування, кваліфікації та доказування воєнних злочинів, вчинених щодо неповнолітніх.

Ключові слова: воєнні злочини, неповнолітній потерпілий, дитина, яка постраждала внаслідок

воєнних дій, дружнє до дитини правосуддя, вторинна віктимізація, потерпіло-орієнтований підхід, досудове розслідування, доказування.

Lisnichenko D. V. Pre-judicial investigation of criminal proceedings concerning minors who have suffered as a result of war crimes: problems of theory and practice

The article examines the theoretical and practical problems of pre-trial investigation of criminal proceedings against minors who suffered as a result of war crimes in Ukraine. It is substantiated that this category of victims requires increased procedural guarantees due to their age, psycho-emotional vulnerability, the consequences of traumatization and the need to prevent secondary victimization.

It is determined that the modern model of investigation of such criminal offenses should be based on a combination of a victim-oriented approach and child-friendly justice standards. The international legal principles of protecting children during armed conflict, the provisions of national criminal and criminal procedural legislation, as well as departmental acts aimed at implementing interdisciplinary mechanisms for supporting victims and witnesses of war crimes are analyzed.

Special attention is paid to the content of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine in terms of criminalizing the illegal transfer or deportation of a child, unjustified delay in his repatriation, as well as the recruitment or use of a child to participate in an armed conflict. It is proven that the effectiveness of the investigation depends on the timely recording of testimony, the use of video recording, remote forms of participation, minimizing the number of investigative actions with the participation of the child, the involvement of a psychologist, a legal representative and proper interdepartmental coordination.

It is emphasized that the evidence in such proceedings should take into account not only criminal procedural requirements, but also international standards for the protection of the rights of the child, including ensur-

© Лісниченко Д. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

ing his safety, privacy, the right to be heard and the right to recovery. Proposals are formulated to improve investigative and prosecutorial practice aimed at increasing the efficiency of documentation, qualification and evidence of war crimes committed against minors.

Key words: war crimes, minor victim, child who suffered as a result of military actions, child-friendly justice, secondary victimization, victim-centered approach, pre-trial investigation, evidence.

Розслідування воєнних злочинів, учинених щодо дітей, є одним із найбільш складних сегментів сучасного кримінального провадження. Йдеться не лише про встановлення факту грубого порушення міжнародного гуманітарного права, а й про належну процесуальну організацію взаємодії з неповнолітнім потерпілим, який одночасно перебуває у стані травматизації, може бути переміщеним, розлученим із сім'єю, позбавленим стабільного соціального середовища або навіть знаходитися поза межами України. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, у період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року верифіковано загибель 669 дітей та поранення 1 833 дітей, причому реальні показники є вищими; окрім того, станом на грудень 2024 року близько 737 тис. дітей були внутрішньо переміщеними особами, а ще 1,7 млн дітей перебували у статусі біженців [15].

За офіційними даними платформи «Діти війни», кількісні показники щодо дітей, які постраждали внаслідок війни, щоденно оновлюються правоохоронними органами; при цьому сам портал спеціально наголошує, що точну кількість дітей, які постраждали від сексуального насильства, встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. Така латентність особливо ускладнює доказування, потребує делікатних форм отримання показань та виключає спрощені стандарти документування [13; 14].

Отже, наукова й практична проблема полягає у виробленні такої моделі досудового розслідування, яка одночасно забезпечувала б належну кримінально-правову кваліфікацію воєнного злочину, допустимість і надійність доказів, а також недопущення повторного травмування неповнолітнього потерпілого.

Проблематика правового статусу потерпілих від воєнних злочинів та механізмів їх захисту вже стала предметом активного наукового опрацювання. Так, Д. І. Клепка та О. В. Новіков обґрунтовують необхідність впровадження потерпіло-орієнтованого підходу під час розслідування

воєнних злочинів; О. І. Гафич акцентує увагу на міжнародно-правових стандартах захисту потерпілих і ризиках повторної віктимізації; Л. С. Сопільник аналізує судовий захист прав потерпілих від воєнних злочинів; Д. О. Коваль та Н. Г. Юрчишин розкривають проблемні аспекти документування сексуального насильства як воєнного злочину [18; 19; 20; 21].

Водночас більшість наявних праць досліджує або загальний процесуальний статус потерпілих у провадженнях про воєнні злочини, або окремі види міжнародних злочинів. Спеціальна ж проблема розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, які постраждали саме внаслідок воєнних злочинів, розкрита фрагментарно. Недостатньо опрацьовано поєднання міжнародних гарантій захисту дитини, норм КПК України, спеціальних стандартів доказування у справах про воєнні злочини та практичних алгоритмів міжвідомчої взаємодії.

Метою статті є визначення особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, які постраждали внаслідок воєнних злочинів в Україні, з урахуванням міжнародно-правових стандартів, чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства України, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення слідчої та прокурорської практики.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правовий фундамент розслідування злочинів щодо дітей під час збройного конфлікту визначається насамперед Конвенцією про права дитини. Її ст. 3 встановлює принцип, за яким у всіх діях щодо дітей найкращі інтереси дитини мають бути першочерговим міркуванням; ст. 12 гарантує дитині право бути вислуханою в будь-якому судовому чи адміністративному провадженні, що її стосується; ст. 39 покладає на державу обов'язок забезпечити фізичне і психологічне відновлення та соціальну реінтеграцію дитини — жертви експлуатації, катування, жорстокого поводження чи збройного конфлікту [1].

У сфері міжнародного гуманітарного права дитина визнається об'єктом спеціальної поваги й захисту. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій передбачає, що діти користуються особливою повагою та мають бути захищені від будь-якої форми непристойного посягання, а сторони конфлікту зобов'язані надавати їм допомогу і піклування, яких вони потребують. Водночас ст. 49 IV Женевської конвенції прямо забороняє індивідуальні чи масові примусові переміщення

та депортації осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території [2; 3].

Звідси випливає принципове для національної практики положення: неповнолітній у провадженні про воєнний злочин не може розглядатися як «звичайний» потерпілий. Його процесуальна участь має будуватися не навколо максимальної інтенсивності допиту, а навколо збалансування доказових потреб кримінального провадження із потребами безпеки, розвитку, гідності та психологічного відновлення.

Після змін до кримінального законодавства України ст. 438 КК України не лише зберегла загальну конструкцію воєнного злочину, а й прямо назвала окремі діяння щодо дітей: незаконне переміщення або депортацію дитини, невинуватого затримку репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті чи воєнних (бойових) діях. Це означає, що в сучасних умовах для слідчого і прокурора принципово важливим є не лише доведення загального контексту міжнародного збройного конфлікту, а й належне виділення «дитячого» елемента у структурі об'єктивної сторони злочину [4].

Для проваджень цієї категорії характерною є сукупність кількох взаємопов'язаних елементів доказування: 1) подія діяння, що відповідає ознакам воєнного злочину; 2) зв'язок діяння зі збройним конфліктом; 3) вік потерпілого; 4) статус потерпілого як цивільної особи або іншої особи, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права; 5) характер шкоди — фізичної, психічної, сексуальної, соціальної, сімейної; 6) обставини, які зумовлюють потребу у додаткових заходах безпеки та підтримки. Саме на такій багаторівневій логіці ґрунтуються методичні рекомендації Офісу Генерального прокурора щодо розслідування воєнних злочинів [9].

У практичному вимірі це означає, що провадження щодо неповнолітніх потерпілих найчастіше поєднують ознаки кількох кримінально-правових явищ: нападів на цивільних осіб або цивільні об'єкти, незаконного ув'язнення, катування, нелюдського поводження, примусового переміщення, депортації, сексуального насильства, а інколи — і злочинів проти людяності. Саме тому формальна реєстрація події без поглибленого міжнародно-правового аналізу створює ризик неправильної кваліфікації та втрати важливих доказових акцентів.

КПК України містить низку спеціальних правил, які мають ключове значення для проваджень щодо неповнолітніх потерпілих. Відповідно до

ст. 226 допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря; такий допит не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день. Стаття 227 вимагає забезпечення участі законного представника, педагога або психолога під час слідчих дій за участю неповнолітнього та допускає обмеження або усунення законного представника, якщо його участь шкодить інтересам дитини. Стаття 232 дозволяє проводити допит малолітнього чи неповнолітнього потерпілого у режимі відеоконференції, а ст. 225 дає можливість закріпити показання у судовому засіданні під час досудового розслідування, якщо існують обставини, що можуть унеможливити подальший допит у суді [5].

Для категорії воєнних злочинів ці процесуальні гарантії набувають підвищеного значення. Дитина може перебувати за кордоном, у тимчасово окупованій території або в умовах нестабільного психоемоційного стану; існує також ризик, що повторний допит у майбутньому стане неможливим або спричинить додаткову травматизацію. Тому інструмент судового допиту на стадії досудового розслідування, відеоконференція, а також повна відеофіксація слідчої дії мають розглядатися не як факультативні винятки, а як пріоритетні процесуальні засоби збереження доказів у справах цієї категорії.

Додатковий імпульс для формування дружнього до дитини підходу надало запровадження пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Відповідний порядок прямо передбачає необхідність проводити якомога менше слідчих дій за участю неповнолітнього, застосовувати відеофіксацію, використовувати дистанційне досудове розслідування, забезпечувати допит слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК України, а також проводити процесуальні дії в умовах, дружніх до дитини, зокрема за методикою «Зелена кімната» [7].

У кримінальних провадженнях щодо дітей, які постраждали від воєнних злочинів, отримання показань не може бути єдиною метою правозастосування. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів виходить із того, що потерпілі та свідки мають бути захищені від вторинної і повторної віктимізації, залякування та помсти, а також повинні одержувати відповідну підтримку, яка полегшує їх відновлення. Для неповнолітніх ця ідея має бути

трансформована у конкретні алгоритми: негайне залучення психолога, оцінку потреб дитини, інформування законного представника або його заміну за конфлікту інтересів, організацію безоплатної правничої допомоги, координацію зі службами у справах дітей та органами опіки [8].

Особливої уваги потребують провадження, пов'язані із сексуальним насильством, катуванням, жорстоким поводженням та депортацією дітей. У таких випадках слідчий повинен виходити з того, що мовчання дитини, фрагментарність спогадів або зміна поведінки не свідчать про відсутність події злочину, а можуть бути типовими проявами травми. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні слушно наголошує на необхідності підготовки спеціалістів, розвитку міжсекторальної взаємодії та подолання стигматизації потерпілих, що цілком релевантно і для дітей [10].

У цьому контексті потерпіло-орієнтований підхід має бути доповнений підходом, дружнім до дитини. Якщо перший зосереджує увагу на потребах потерпілого, то другий конкретизує вимоги до мови спілкування, місця проведення слідчої дії, часу контакту, допустимого обсягу запитань, участі психолога, способу інформування про процесуальні рішення та заходів збереження приватності.

Українська практика довела, що окрему складність становлять провадження щодо незаконного переміщення та депортації дітей. Їх розслідування потребує встановлення маршруту переміщення, осіб, які організували або забезпечували перевезення, місця фактичного перебування дитини, обставин зміни документів, громадянства, навчального чи виховного середовища, а також наявності перешкод для повернення. У березні 2023 року Палата попереднього провадження ІІ МКС видала ордери на арешт у зв'язку з імовірними незаконними депортацією та переміщенням українських дітей з окупованих територій України до російської федерації, що засвідчило міжнародне визнання особливої тяжкості таких діянь [11; 12].

Для національного слідства це означає необхідність системно використовувати докази не лише традиційного процесуального характеру — показання, документи, висновки експертів, — а й дані з офіційних реєстрів, цифрових платформ пошуку дітей, матеріали міжнародних організацій, відомості про перетин кордону, фотографії, відео, телекомунікаційні та геолокаційні дані. При цьому цифровий слід повинен інтегруватися в загальну доказову систему із дотриманням вимог

належності, допустимості та перевірки походження інформації.

З огляду на те, що портал «Діти війни» є офіційним каналом комунікації з правоохоронними органами щодо фактів депортації, примусового переміщення, зміни громадянства чи інших порушень прав дитини, його дані та повідомлення мають розглядатися як важливий початковий інструмент виявлення подій, однак не як самодостатній доказ. Їх необхідно перевіряти через процесуальні джерела та канали міжнародної правової допомоги [14].

Науковий аналіз дозволяє сформулювати кілька взаємопов'язаних пропозицій.

По-перше, доцільним є виокремлення у відомчих стандартах розслідування воєнних злочинів самостійного алгоритму дій у провадженнях щодо дітей-потерпілих, який би поєднував міжнародно-правові, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та психологічні компоненти.

По-друге, перед будь-якою слідчою дією має бути обов'язковою письмова оцінка найкращих інтересів дитини та ризику її повторної віктимізації.

По-третє, пріоритетною формою отримання первинних показань має стати одноразове комплексне інтерв'ю з обов'язковою відеофіксацією та можливістю подальшого використання такого запису у процесі доказування.

По-четверте, слід розширити спеціалізацію слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів та психологів у частині документування злочинів щодо дітей під час збройного конфлікту.

По-п'яте, у провадженнях про депортацію, примусове переміщення, сексуальне насильство, катування чи інші тяжкі порушення щодо дітей необхідно є постійна міжвідомча команда: слідчий, прокурор, фахівець із дитячої психології, представник служби у справах дітей, адвокат системи безоплатної правничої допомоги, а за потреби — фахівець із міжнародної взаємодії.

По-шосте, відшкодування шкоди і реабілітація не можуть відкладатися до завершення всього провадження, оскільки ст. 39 Конвенції про права дитини прямо орієнтує державу на негайне відновлення дитини-жертви [1].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для таких висновків. Неповнолітній, який постраждав унаслідок воєнного злочину, є особливо вразливим потерпілим, а тому розслідування відповідних кримінальних правопорушень має здійснюватися на основі одночасного застосування потерпіло-орієнтованого і дружнього до дитини підходів.

Сучасна редакція ст. 438 КК України істотно підсилює національні можливості кримінально-правової оцінки діянь щодо дітей, оскільки прямо охоплює незаконне переміщення або депортацію дитини, невинуватого затримку її репатріації, а також вербування чи використання дитини у збройному конфлікті. Ключовими процесуальними інструментами належного розслідування є рання фіксація показань, судовий допит на стадії досудового розслідування, відеофіксація, дистанційна участь, мінімізація кількості слідчих дій та використання умов, дружніх до дитини. Ефективність документування злочинів щодо дітей визначається не лише юридичною точністю кваліфікації, а й наявністю міжвідомчої системи підтримки, що охоплює психологічну, соціальну, правничу та реабілітаційну складові. Подальший розвиток національної практики пов'язаний із розробленням окремого спеціалізованого стандарту розслідування воєнних злочинів щодо дітей, поглибленням спеціалізації суб'єктів кримінальної юстиції та посиленням міжнародної співпраці у справах про депортацію, примусове переміщення, сексуальне насильство й інші тяжкі порушення прав дитини.

Література

1. Convention on the Rights of the Child : Convention adopted by the United Nations General Assembly on 20.11.1989. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>.
2. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). 08.06.1977. Article 77. ICRC Databases. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-77>.
3. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. 12.08.1949. Article 49. ICRC Databases. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-49>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
7. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23>.
8. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів : затверджено наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 № 103.
9. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина : методичні рекомендації. Київ, 2023.
10. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні. 2018.
11. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. International Criminal Court. 17.03.2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
12. Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Maria Lvova-Belova. International Criminal Court. 17.03.2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin>.
13. Діти війни : офіційний портал. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.
14. Про платформу. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us/>.
15. Ukraine: Devastating impact of hostilities on children's rights. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 21.03.2025. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/03/ukraine-devastating-impact-hostilities-childrens-rights>.
16. More than a third of Ukraine's children remain displaced four years into war — UNICEF. UNICEF. 17.02.2026. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/more-third-ukraines-children-remain-displaced-four-years-war-unicef>.
17. One in five children in Ukraine has lost a relative or friend since the escalation of war three years ago. UNICEF. 20.02.2025. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/one-five-children-ukraine-has-lost-relative-or-friend-escalation-war-three-years-ago>.
18. Клепка Д. І., Новіков О. В. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 253–263. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20>
19. Гафич О. І. Деякі питання щодо забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєн-

них злочинів: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 256-260. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/56>

20. Сопільник Л. С. Поняття судового захисту прав потерпілих від воєнних злочинів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 26. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14873253>

21. Коваль Д. О., Юрчишин Н. Г. Правові аспекти захисту прав постраждалих від зґвалтування як воєнного злочину. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 457–463. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.66>

*Лісніченко Д. В.,
orcid.org/0000-0001-6562-6651
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Дата першого надходження статті
до видання: 30.01.2026

Дата прийняття статті до друку
після рецензування: 26.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.04.2026